

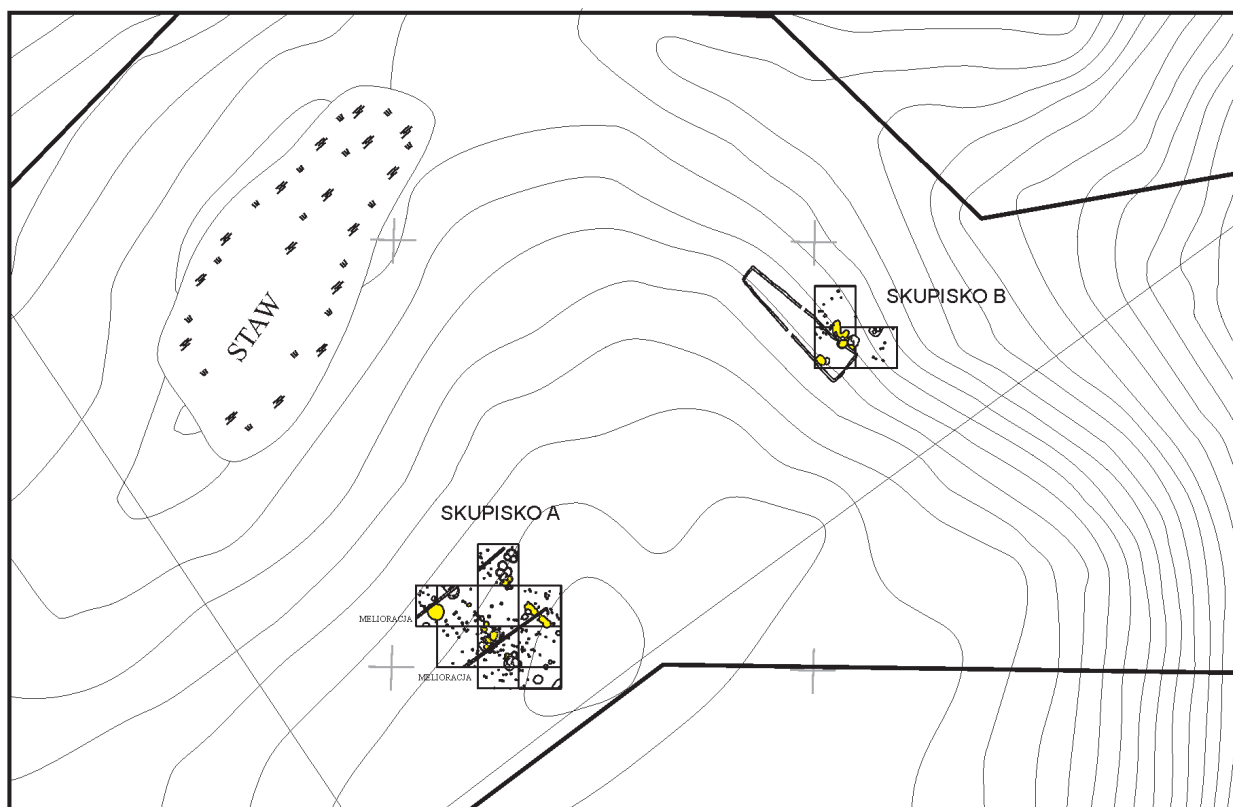
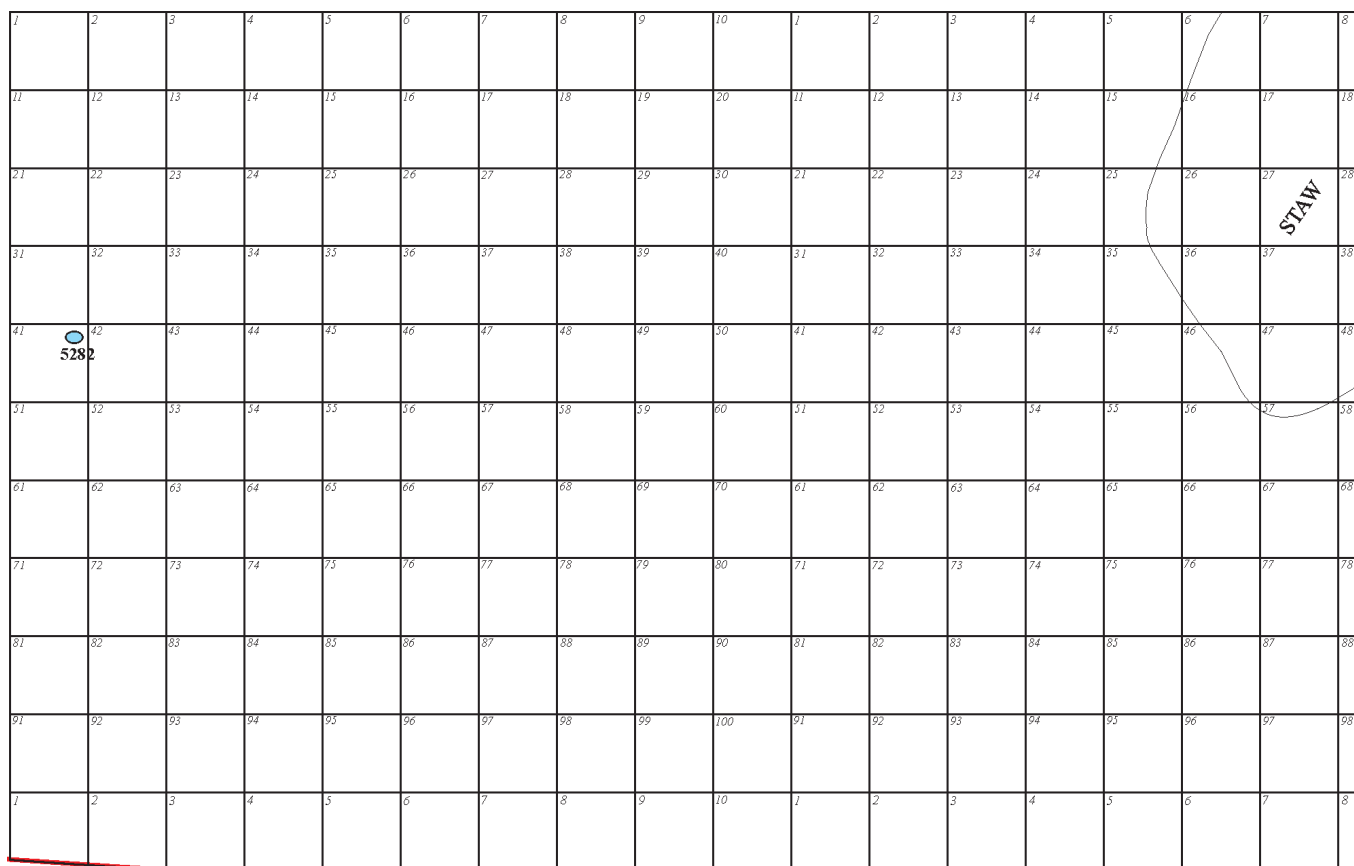
OSADNICTWO KULTURY CERAMIKI WSTĘGOWEJ RYTEJ

W trakcie badań archeologicznych wyprzedzających budowę autostrady A1 w Ludwinowie, pow. Włocławek odkryto i zadokumentowano wielokulturowe osadnictwo ze zdecydowaną przewagą obiektów grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej i kultury przeworskiej. Najstarsza faza osadnicza na stanowisku 3 obejmuje okres wczesnego neolitu i związana jest z kulturą ceramiki wstęgowej rytej. Materiały tej kultury stanowią niewielką część zbioru wszystkich źródeł ruchomych pozyskanych w trakcie prac wykopaliskowych. Długotrwałe i wielofazowe osadnictwo aż do późnego średniowiecza i czasów nowożytnych miało duży wpływ na stan zachowania się obiektów i zabytków omawianej kultury. Etap zasiedlenia związany z kulturą ceramiki wstęgowej rytej reprezentuje łącznie 21 obiektów ziemnych (1799, 1804–1806, 2167, 2168, 4513, 4520, 4538–4541, 4572, 4610, 4644, 4708, 5575, 5582–5584, 5708), 1734 fragmenty ceramiki oraz mniej liczne przedmioty krzemienne i kamienne. W obrębie warstwy kulturowej i w spągu humusu (ryc. 6) zarejestrowano 138 fragmentów ceramiki, natomiast 73 fragmenty odkryto na złożu wtórnym w 10 obiektach z materiałem kultury lendzielskiej (4518, 4519, 4573, 4574, 4592, 4602, 4608, 4735, 5282, 5585) i w 3 obiektach datowanych na okres wpływów rzymskich (686, 1675, 5651). Liczba fragmentów naczyń ceramicznych podana w tym opracowaniu została ustalona jeszcze przed wyklejeniem materiału ceramicznego. Wypełniska jam eksplorowano warstwami mechanicznymi, przecinając je jednym, względnie dwoma lub trzema profilami. Materiał zabytkowy rejestrowano w obrębie warstw mechanicznych, najczęściej o 20 centymetrowej miąższości. Inwentarz zabytków kultury ceramiki wstęgowej rytej łącznie zawiera 1523 fragmenty ceramiki, 64 przedmioty krzemienne i 2 siekiery kamienne, z których jedna jest zachowana fragmentarycznie.

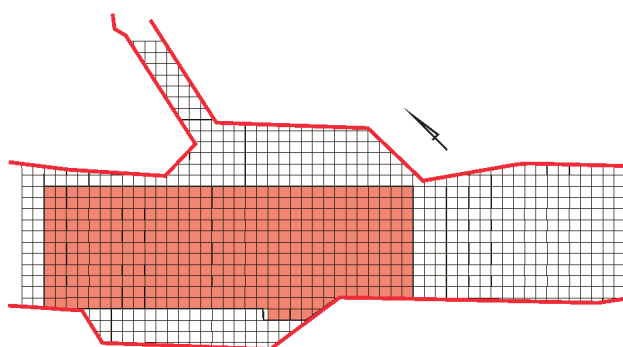
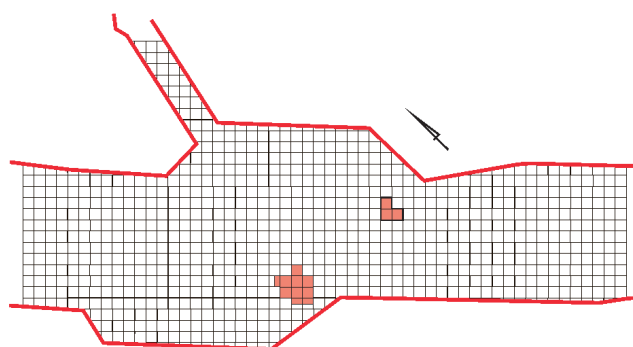
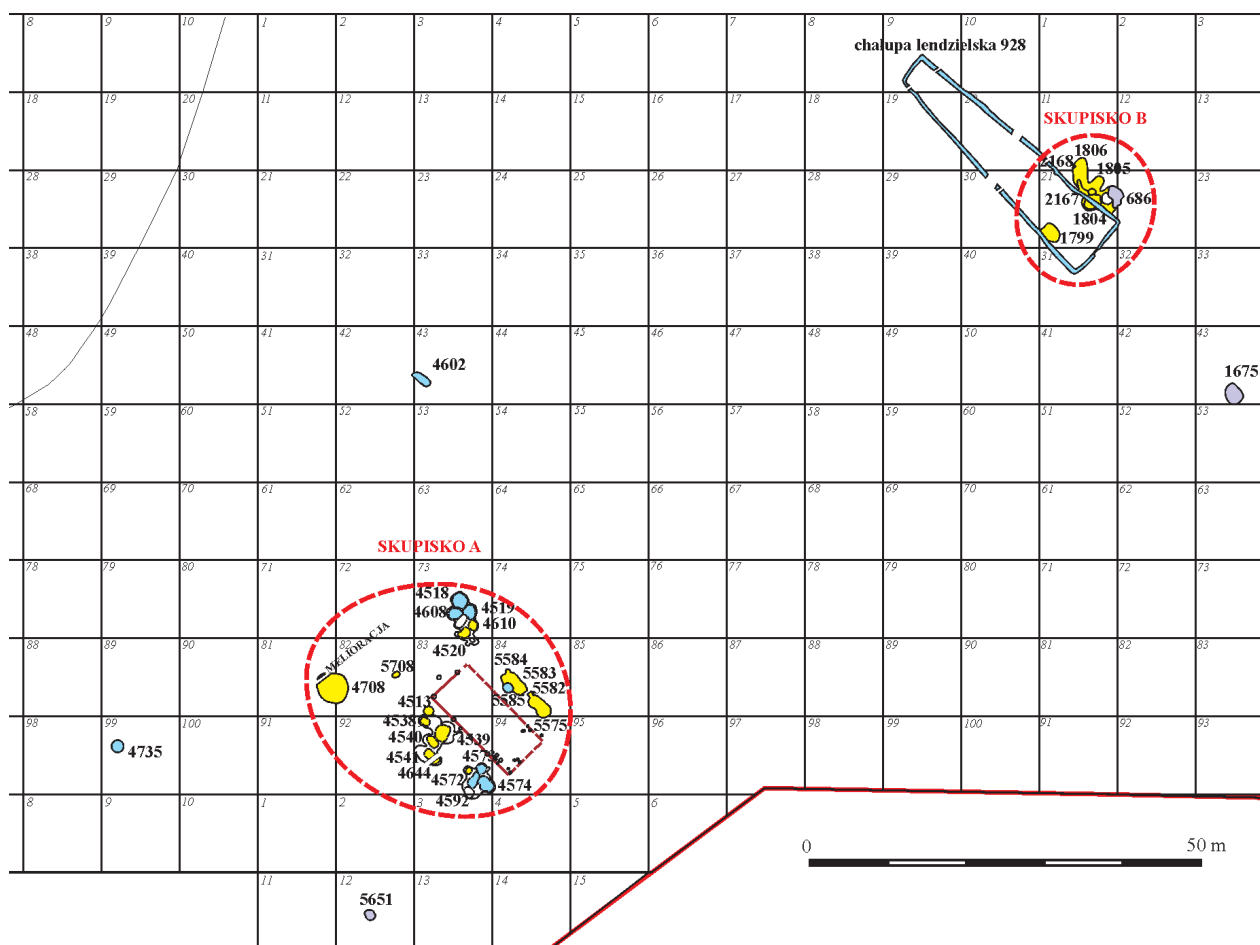
Z zasiedleniem terenu stanowiska 3 przez społeczność kultury ceramiki wstęgowej rytej łączyć można zaledwie 0,28 % wszystkich obiektów. W wyniku przeprowadzonej analizy przestrzennej obiektów i materiałów wydzielono dwie odrębne ich koncentracje, oddalone od siebie o ponad 80 metrów. Pierwsze zgrupowanie (roboczo oznaczone literą A) tworzyły obiekty usytuowane nieznacznie na południe od centralnej partii badanego obszaru, w obrębie kulminacji niewielkiego wzniesienia o wysokości 88 m n.p.m. (ryc. 5). Warto zauważyć, że takie położenie należy do najczęściej spotykanych w kulturze ceramiki wstęgowej rytej (A. Czekań-Zastawny 2008, s. 38). Drugą koncentrację obiektów (oznaczoną literą B) wydzielono na wschód od centralnej partii badanego obszaru, choć jest ona zdecydowanie słabiej czytelna od opisanego wyżej skupienia A. W dużej mierze było to spowodowane występowaniem w tej części stanowiska obiektów związanych z młodszym osadnictwem, głównie grupą brzesko-kujawską kultury lendzielskiej i kulturą przeworską, które najczęściej przecinały obiekty kultury ceramiki wstęgowej rytej. Widać to najlepiej na przykładzie obiektu 1804, gdzie uchwycono wyraźnie czytelną relację stratygraficzną z przecinającym ją rowem domu trapezowego (tabl. 2: 2). Skupisko A obejmowało 15 obiektów, w których wystąpił materiał ceramiczny omawianej kultury, natomiast skupisko B zaledwie 6.

SKUPISKO A

Skupisko A stanowią głównie obiekty o charakterze gliniankowym, określane też niekiedy jamami budowlanymi (A. Czekań-Zastawny 2008, s. 38). Są to obiekty, w obrębie których występuje szereg nisz o różnicowanej głębokości, skąd pobierano glinę do uszczelniania ścian podczas ich wznoszenia oraz

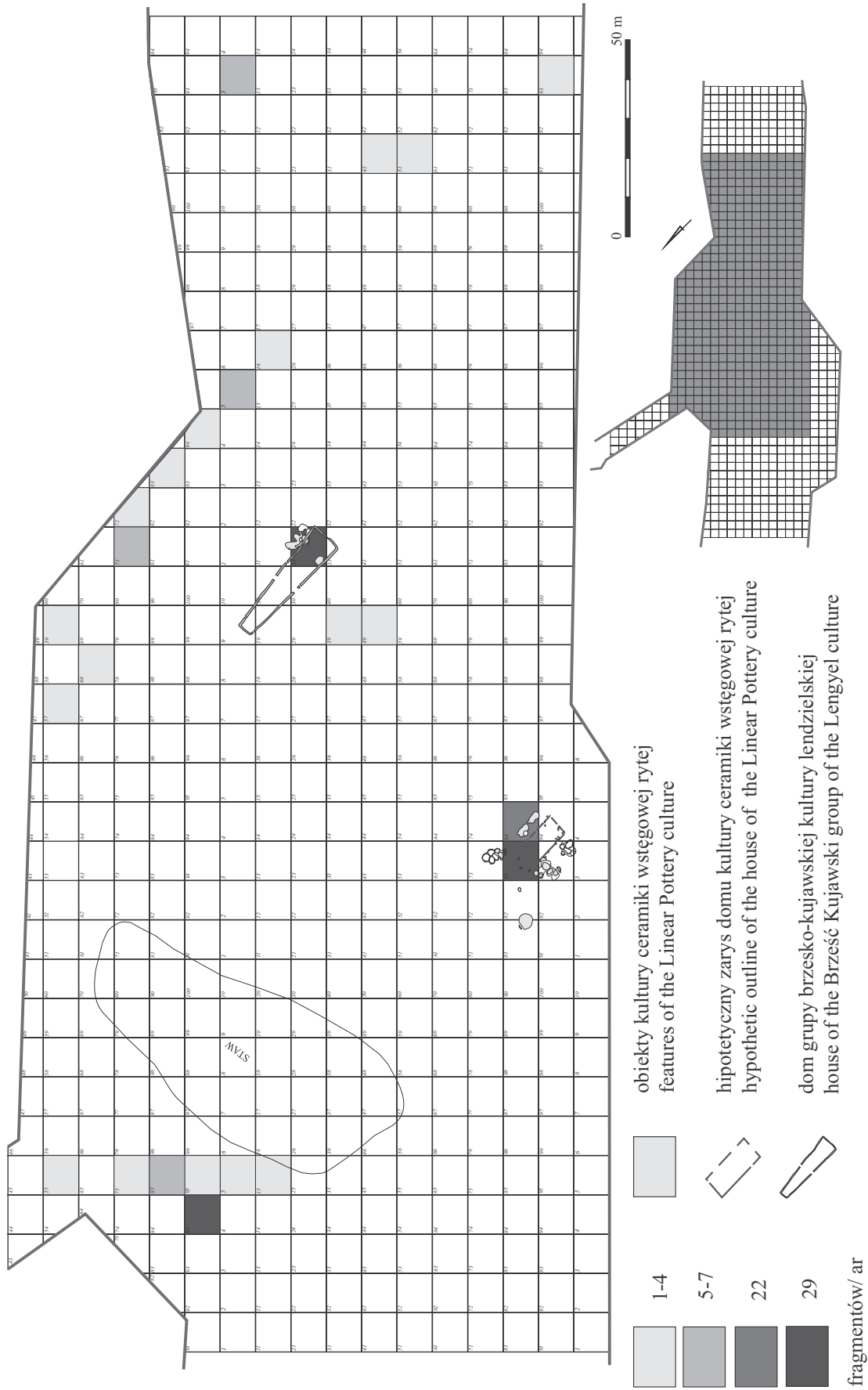

Ryc. 5. Ludwinowo stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko – pomorskie. Rozprzestrzenie obiektów zawierających materiał zabytkowy kultury ceramiki wstęgowej rytej z uwzględnieniem warstwic i wydzielonymi skupiskami (A, B) koncentracji jam. (wklejka kolorowa)

- obiekty kultury ceramiki wstęgowej rytej/features of the Linear Pottery culture
- obiekty grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej z ceramiką kultury ceramiki wstęgowej rytej na złożu wtórnym/features of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture with secondary deposit of ceramic material of the Linear Pottery culture
- obiekty kultury przeworskiej z ceramiką kultury ceramiki wstęgowej rytej na złożu wtórnym/features of the Przeworsk culture with secondary deposit of ceramic material of the Linear Pottery culture

Fig. 5. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Dispersion of the features containing artefacts of the Linear Pottery culture. Plan presents selected clusters (A, B) of pits concentrations. Situational-altitude plan of the site with the grid (ares of surface) – excavated surface marked.

Ryc. 6. Ludwinowo stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko – pomorskie. Frekwencja ceramiki kultury ceramiki wstęgowej rytej ze spągu humusu i warstwy kulturowej, z uwzględnieniem obiektów kultury ceramiki wstęgowej rytej. **Fig. 6.** Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Diagram presenting the presence of the pottery of the Linear Pottery culture from the bottom of the humus layer and cultural layer, including the features of the Linear Pottery culture.

późniejszych napraw. Ich wnętrza zasypywano często ziemią oraz odpadkami osadowymi np. podczas sprzątania pobliskich domostw. Jamy tego rodzaju mogły być wykorzystywane dla rozmaitej przydomowej działalności (np. umieszczania w nich otwartych palenisk).

Najbardziej wyróżniającym się zespołem obiektów gliniankowych, zarówno pod względem wielkości jak i zalegającego w nich materiału, głównie ceramicznego, są obiekty 4538, 4539, 4540, 4541, 4644 (tabl. 13: 1). W partii stropowej były nakryte i połączone warstwą ziemi, tworząc na powierzchni nieregularny obiekt o kształcie zbliżonym do odwróconej, nieregularnej litery L. W trakcie eksploracji wyodrębniono jednak poszczególne nisze, które w rzucie poziomym miały kształt owalny (ob. 4538, 4540, 4541) lub kolisty (ob. 4513, 4539, 4644). Ich powierzchnia wahała się od 1,5 do 7,5 m². Profile obiektów posiadają najczęściej nieregularny, nieckowaty, sporadycznie workowaty zarys. Ich głębokości wahały się od 28 do 92 cm. We wszystkich przypadkach wypełniska miały charakter wielowarstwowy. Spośród odkrytych obiektów na szczególną uwagę zasługuje o numerze 4539, który wyróżnia się nie tylko rozmiarami i głębokością, ale i największą liczbą ułamków naczyń ze wszystkich obiektów omawianej kultury (469 fragmentów).

Nisze o numerach 5575, 5582 i 5583, 5584 (tabl. 4: 1, 2) tworzyły dwie kolejne glinianki, z materiałami kultury ceramiki wstępowej rytej. W rzucie poziomym znacznie różniły się od jam opisanych powyżej gdyż stanowiły wydłużone, owalno – nieregularne wyrobiska o powierzchniach od 2 do 5,40 m² i głębokości od 57 do 107 cm. Jamy charakteryzowały się profilami w kształcie nieregularnej niecki, zaś w przypadku obiektów 5575 i 5582 były zbliżone do workowatego. Wszystkie obiekty posiadają wypełniska wielowarstwowe.

W skupisku A, oprócz glinianek, zarejestrowano także trzy obiekty samodzielne (4520, 4572, 4610), które wystąpiły w sąsiedztwie późniejszych obiektów gliniankowych kultury lendzielskiej (ryc. 5; tabl. 54: 1; 56: 1). Wszystkie jamy posiadały kształt kolisty o powierzchni od 1,60 do 2,30 m² i głębokości od 48 do 80 cm. Podobnie jak w poprzednich obiektach, wypełniska były wielowarstwowe.

W ramach omawianego skupiska tylko dwie jamy 4708 i 5708 (tabl. 3: 2; 2: 4), wystąpiły pojedynczo, bez towarzyszących im innych obiektów tej kultury. Jama 4708 posiadała zarys kolisty o miąższości 124 cm, zaś w profilu miała kształt nieckowaty z wielowarstwowym wypełniskiem. Pomimo dużych rozmiarów i znacznej głębokości pochodzi z niej zaledwie 38 fragmentów ceramiki. Z kolei jama 5708 miała zarys owalny o powierzchni około 0,70 m², głębokości 30 cm i w odróżnieniu od innych obiektów posiadała jednolite wypełnienie. Natrafiono w niej na 2 fragmenty ceramiki w warstwie stropowej.

Oporając się na dotychczasowych obserwacjach w zakresie budownictwa kultury ceramiki wstępowej rytej (A. Czekaj-Zastawny 2008, s. 38–63) i porównując z nimi wyniki badań osadnictwa w Ludwinowie, z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że również na tym stanowisku ludność kultury ceramiki wstępowej rytej wznosiła duże domostwa słupowe. Budynki mieszkalne w kształcie prostokąta wznoszono w konstrukcji słupowej, najczęściej ułożone w linii północ – południe, których pozostałości w postaci dołków posłupowych obserwowano na licznych stanowiskach zarówno w strefie wyżyn lessowych, a ostatnio także coraz częściej notowane na Kujawach. Opisane powyżej jamy gliniankowe mogą wskazywać na istnienie w ich pobliżu naziemnego domu mieszkalnego. Z literatury przedmiotu wiadomo, że glinianki były lokalizowane głównie wzdłuż ścian budynków mieszkalnych i służyły do wybierania gliny w celach budowlanych (A. Czekaj-Zastawny 2008, s. 55–58).

Na stanowisku w Ludwinowie zarys hipotetycznego domu kultury ceramiki wstępowej rytej można odtworzyć na podstawie zachowanych dołków posłupowych (obiekty: 4504, 4509, 4545, 4549, 4555, 4557, 5549, 5565, 5566), zlokalizowanych w miejscu pomiędzy zespołem obiektów gliniankowych (obiekty: 4513, 4538, 4539, 4540, 4541, 4644) a jamami gliniankowymi 5575, 5582, 5583 (ryc. 9). Tak zrekonstruowany budynek posiada zarys prostokątny o wymiarach około 6–7 m szerokości i 13–14 m długości, a jego orientacja odpowiada kierunkowi północ–południe. Autorzy zajmujący się problematyką budownictwa w kulturze ceramiki wstępowej rytej (A. Czekaj-Zastawny 2008, s. 52; J. Pyzel 2010, s. 193) wyróżniają trzy rodzaje obiektów mieszkalnych: domy długie – trójdzielne, średnie – dwudzielne i krótkie – jednodzielne. Obiekt mieszkalny w Ludwinowie, ze względu na swoje rozmiary, należy zaliczyć do kategorii domów średnich. Domy o podobnych wymiarach zostały odkryte m.in. w Ludwinowie, stan. 7 ob. B146 (J. Pyzel 2010, s. 184, ryc. 2), w Kruszynie, stan. 10 ryc. 32: XII, XIII (W. Siciński, D. K. Płaza, P. Papiernik 2016, s. 88), w Targowisku stan. 16, dom nr II, XI (A. Czekaj-Zastawny, P. Jarosz, S. Kadrow

2002, s. 19–44). Wymiary i orientacja domu odpowiadałaby zatem ogólnie cechom tego typu obiektów w omawianej kulturze (A. Czekał-Zastawny 2008, s. 41, 42). Według A. Czekał-Zastawny (2008, s. 58–59) przestrzeń, która jest niezbędna do codziennych prac przydomowych, w przypadku kultury ceramiki wstęgowej rytej zamykała się na obszarze w promieniu 25 metrów wokół domu. Zakładając, że podobna sytuacja miała miejsce na stanowisku w Ludwinowie, wszystkie opisane przez autorkę obiekty należące do skupiska A mieszczą się w ramach panującego w tej kulturze modelu gospodarstwa.

SKUPISKO B

Drugie z wyodrębnionych skupisk znajdowało się w odległości około 85 metrów od wyżej omówionego skupiska A (ryc. 5). W tym jednak wypadku zostało zlokalizowane w strefie, gdzie wyjątkowo silnie współwystępuje lub wręcz nakłada się na siebie osadnictwo kultury ceramiki wstęgowej rytej i grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej wraz z kulturą przeworską. Jamy zarejestrowane w skupisku B tworzą koncentrację obiektów 1804, 1805, 1806, 2167, 2168 (tabl. 2: 2) wraz z oddaloną o około 4 metry jamą 1799 (tabl. 2: 1). Wszystkie obiekty, z wyjątkiem 1799, przedstawiają w rzucie poziomym układ zbliżony do jam budowlanych, tzw. glinianek. Biorąc pod uwagę ich głębokości (ob. 1805 – 24 cm, ob. 1806 – 26 cm, ob. 2167 – 34 cm, ob. 2168 – 30 cm z wyjątkiem ob. 1804, którego głębokość wynosiła 118 cm), wydaje się mało prawdopodobne, aby mogły one pełnić funkcję nisz w zespole gliniankowym, z których pozyskiwano glinę do budowy domu. Pomimo występowania w tej strefie stanowiska dużej ilości dołków posłupowych, nie można na ich podstawie zrekonstruować zarysu domu mieszkalnego omawianej kultury. Wprawdzie na planie zbiorczym stanowiska widać w pobliżu omawianych jam kultury ceramiki wstęgowej rytej zachowany układ dołków tworzących zarys wydłużonego, prostokątnego domu na linii wschód–zachód, to jednak nie odpowiada on kierunkowi usytuowania domostw kultury ceramiki wstęgowej rytej, które były wznoszone na linii północ–południe. Odtworzony na podstawie dołków posłupowych zarys domu, ostatecznie został przypisany kulturze przeworskiej z okresu wpływów rzymskich (tabl. 300). Kolejnym powodem, który nie pozwala zakwalifikować omawianych obiektów do jam gliniankowych, z których pozyskiwano materiał do wznoszenia domów, jest brak dostatecznej ilości wolnego miejsca pomiędzy obiektem 1799 a koncentracją obiektów 1804, 1805, 1806, 2167, 2168, gdzie mógł potencjalnie funkcjonować drugi z domów kultury ceramiki wstęgowej rytej.

Odizolowane jamy 1799 i 1804 najprawdopodobniej pełniły pierwotnie rolę obiektów o charakterze gospodarczym, natomiast jamy 1805, 1806, 2167, 2168 były obiektami towarzyszącymi jamie 1804, i powstały w wyniku użytkowania obszaru wokół tego obiektu. Warto bowiem zauważyć, że materiał ceramiczny pochodzący zarówno z zespołu obiektów 1804, 1805, 1806, 2167, 2168 jak i obiektu 1799, a także zespół zabytków odkryty w skupisku A, są spójne chronologicznie, co zostanie jeszcze szczegółowo poruszone przy analizie materiału ceramicznego.

Skupisko obiektów 1804, 1805, 1806, 2167, 2168 miało zarys nieregularny i dopiero podczas ich eksploracji wyodrębniły się jamy o zarysach owalnych lub kolisto–nieregularnych. Ich powierzchnie wahały się od 0,70 do 5,7 m². Jamy posiadały profile nieckowate, i, z wyjątkiem obiektu 1804, miały jednowarstwowe zasypisko. W wypełniskach obiektów zarejestrowano łącznie 52 fragmenty ceramiki przynależnej do omawianej kultury. Najwięcej, bo aż 16, wystąpiło w obiekcie 1804.

Na szczególną uwagę w tej części stanowiska zasługuje obiekt 1799 o wymiarach 250 x 200 cm i głębokości 46 cm. W rzucie poziomym miał kształt nieregularnie kolisty, zaś w profilu zbliżony do trapezu o wielowarstwowym wypełnisku. Jego inwentarz stanowiło 127 fragmentów ceramiki i 8 przedmiotów krzemiennych. Obiekt 1799 w skupisku B wyróżnia się największą liczbą odkrytych artefaktów, zaś z jego wypełniska pochodzą fragmenty naczyń o bogatej ornamentyce wstęg wypełnianych nakłuciami, w połączeniu z liniami rytmicznymi w kształcie litery W z uzupełnieniem wątków nutowych (tabl. 5: 20, 20a).

Reasumując, pierwsze ze skupisk (A) niewątpliwie należy wiązać ze strefą mieszkalną kultury ceramiki wstęgowej rytej. Świadczy o tym obecność obiektów gliniankowych i dość zwarta strefa występowania obiektów zawierających artefakty związane z określonymi zajęciami w obrębie gospodarstwa, na co wskazują ceramika, krzemienie i siekierki kamienne. Biorąc pod uwagę głębokość i liczbę wydobytych

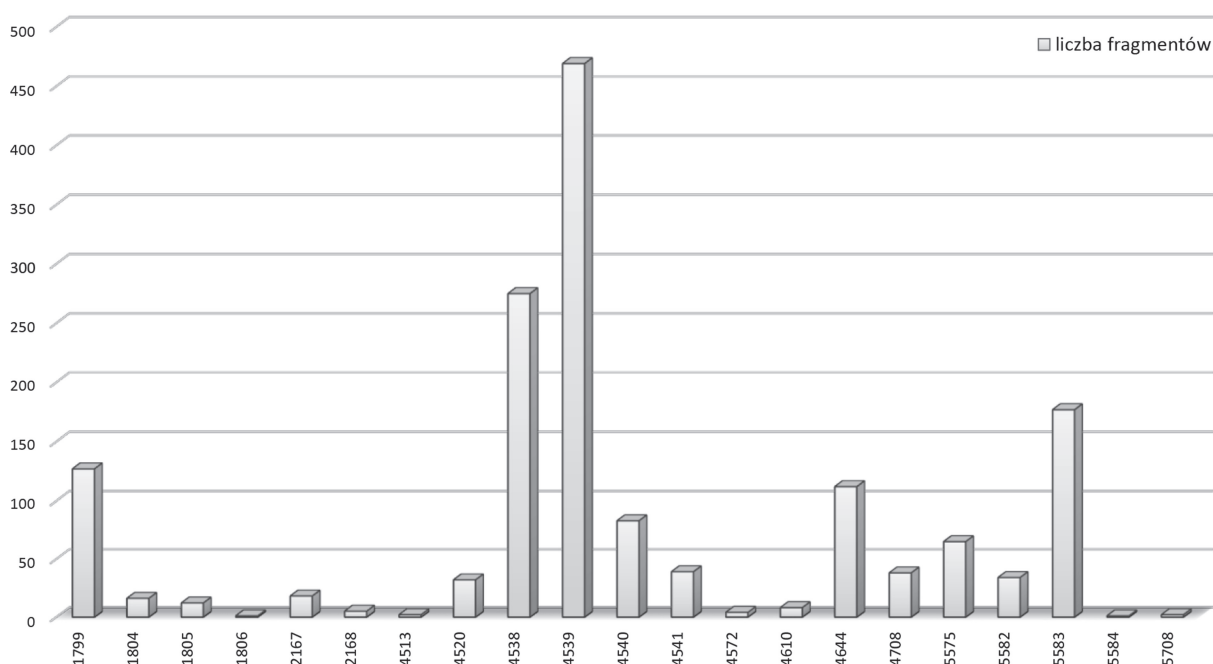
stąd materiałów ceramicznych, łatwo zauważyć, że najintensywniej były użytkowane obiekty 4538, 4539, 4644, 5575, 5583, gdyż są najgłębsze i posiadają więcej zdeponowanego materiału aniżeli pozostałe jamy. Należy przyjąć, że obiekty te powstały jako pierwsze i służyły do wybierania gliny, która posłużyła do budowy domu. Pozostałe jamy powstały nieco później lub w tym samym czasie, a następnie razem z jamami budowlanymi były wykorzystywane jako jamy śmietniskowe. Wskazują na to ich wielowarstwowe wypełniska i liczba pozyskanych z nich artefaktów. Ponadto, w obiektach 5582 i 5583 odkryto kości zwierzęce. Analiza zoologiczna wykazała, że wszystkie kości należą do jednego gatunku zwierząt, jakim było bydło domowe. Dwa fragmenty nosiły ślady działania wysokiej temperatury (opalania) wskazujące, że szczątki poddano obróbce termicznej, np. w celu przygotowania do konsumpcji.

Drugie ze skupisk (B), mające cechy peryferyjnej części osady, choć należałoby łączyć ze strefą gospodarczą na stanowisku w Ludwinowie, to jednak płytkie jamy i niewielka liczba odkrytych w nich materiałów ceramicznych, przy braku innych zabytków tej kultury, a także lokalizacja w strefie silnej okupacji przez ludność późniejszych okresów, nie dają większych możliwości interpretacji.

Ceramika, obok 64 zabytków krzemiennych i 2 siekierokamiennych, to najliczniejsza grupa materiałów tej kultury. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że na rycinach (tabl. 5–9) zamieszczono te fragmenty, które obrazują wszystkie wątki zdobnicze i formy naczyń, jakie wystąpiły na omawianym stanowisku. Materiał ceramiczny odkryty na stanowisku w Ludwinowie zachował się jedynie w ułamkach pochodzących z różnych partii naczyń. Z większych fragmentów, głównie krawędzi i brzuśców, udało się wykonać, częściowe rekonstrukcje, inne zaś przedstawiono jako materiał porównawczy, przy czym ani jedno naczynie nie zachowało się w całości.

Zbiór ceramiki naczyniowej ogółem liczy 1734 fragmenty, z których 1523 ułamki wystąpiły w pewnych jamach tej kultury, 73 na złożu wtórnym, zaś 138 zarejestrowano w warstwie kulturowej. Największa koncentracja ceramiki w warstwie kulturowej wystąpiła w strefach, w których zlokalizowano obiekty omawianej kultury i przy północno-wschodniej krawędzi autostrady. Tam w okresie neolitu znajdowała się dolinka denudacyjna, łącząca się w części wschodniej i południowo-wschodniej stanowiska ze zbiornikiem bezodpływowym. Najliczniejsze materiały pochodzą z jamy 4539–469 fragmentów, najmniejsza ilość wystąpiła w jamach 1806, 4513, 2168, 4571, 4572, 4645, 5708 – od 1 do 5 zabytków (ryc. 7). Rozdrobnienie materiału ceramicznego i w znacznym stopniu zniszczenie powierzchni naczyń sprawia, że trudno jest oszacować liczbę egzemplarzy w poszczególnych obiektach. Charakterystykę ceramiki oparto na czterech kryteriach diagnostycznych cech naczyń tj. makromorfologii, mikromorfologii, zdobniczości i technologii. Wobec dużego rozdrobnienia ceramiki podstawę dalszych rozważań będzie stanowił przede wszystkim ornament, zachowany głównie na fragmentach cienkościennych.

Pod względem technologicznym i technicznym materiały ceramiczne z Ludwinowa podzielono na tzw. ceramikę delikatną i grubej roboty. Główne kryteria tego podziału obejmują przede wszystkim grubość ścianek naczyń, rodzaj domieszki schudzającej, fakturę powierzchni oraz rodzaj i sposób wykonania ornamentu. Ceramika delikatna charakteryzuje się cienkimi ściankami (zwykle o grubości 4–6 mm, z czego najwięcej fragmentów osiągało 5 mm, podczas gdy ceramika grubej roboty posiada ścianki o grubości 9–11 mm). Do ceramiki delikatnej, tzw. stołowej, zaliczono 761 fragmentów, zaś do ceramiki grubej roboty czyli, tzw. kuchennej 835 fragmentów (ryc. 8). Z przedstawionego wykresu wynika, że ogólnie liczba jednego jak i drugiego zbioru jest podobna, a jedynie w obiektach 4539, 4708 i 5583 ceramika kuchenna przeważa nad stołową. Gлина, jakiej użyto do wyrobu ceramiki stołowej, zawierała niewielką domieszkę drobnego piasku lub była jej pozbawiona. Piasek stwierdzony w masie ceramicznej może być również efektem obecności naturalnych składników zapiaszczonej gliny morenowej, z której wykonano naczynia w Ludwinowie (podobnie dostrzega to R. Grygiel 2004, s. 142). Naczynia o cienkich ściankach są na ogół starannie wygładzone, co pomimo dość licznych „uszkodzeń”, uwidacznia się na powierzchni. Część ceramiki posiadała zewnętrzną powierzchnię wręcz wyswiecaną, na co może wskazywać fragment ceramiki z obiektu 2167 (tabl. 6: 2). W przypadku ceramiki kuchennej, oprócz dużych ilości domieszki roślinnej (przy wypale część domieszki zwęgliła się, co można zaobserwować m.in. w przełomach naczyń), dodawano naturalne składniki piasku i kamiennego tłucznia. Naczynia grubej roboty wyróżniają się nierówną, chropowatą powierzchnią, na której można zaobserwować ślady obmazywania wiechciem np. trawy.

Ryc. 7. Ludwinowo stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wykres przedstawiający frekwencję ceramiki w poszczególnych obiektach kultury ceramiki wstęgowej rytej.

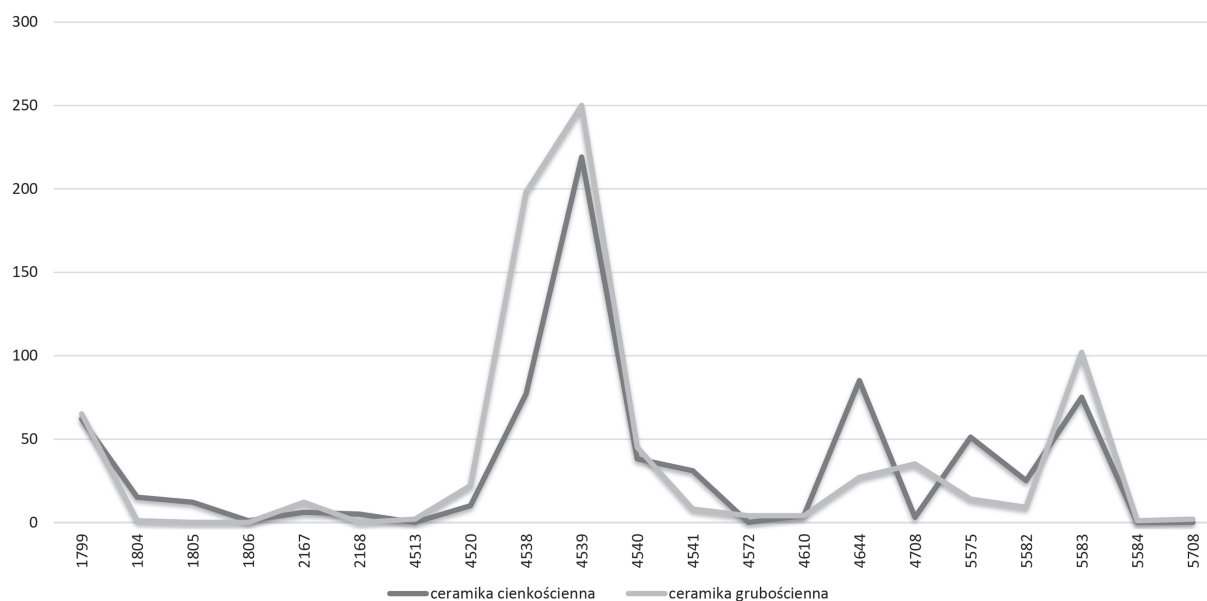
Fig. 7. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Diagram presenting the presence of the pottery in particular features of the Linear Pottery culture.

Większość materiałów ceramicznych z omawianego stanowiska jest słabo wypalona. Mniej starannego wypału dokonywano najczęściej w atmosferze redukcyjnej, zwykle pod mało szczelnym przykryciem, wskutek czego naczynia cechuje plamistość powierzchni, świadcząca o nierównomiernym wypale. Wśród barwy naczyń dominuje kolor szary w różnych odcieniach i brunatny, rzadziej zaś występują fragmenty o barwie szaro-czarnej. Z kolei spośród barw przełomu przeważa układ dwu- i trójbarwny, rzadziej jednobarwny. Fragmenty z przełomem dwu- i trójbarwnym mają kolor brunatno-szary, zaś z przełomem jednobarwnym szary z różnymi odcieniami. Naczynia prawdopodobnie wykonano techniką złączonych taśm, wygładzając następnie miejsca połączeń (podobnie zaobserwował to już T. Wiślański [1959, s. 12, ryc. 8] w Strzelcach, pow. Mogilno). W trzech przypadkach udało się zaobserwować umocowanie guzów za pomocą tzw. czopów wpuszczanych w ściankę naczynia (tabl. 6: 20, 23; 9: 11). Część guzów tradycyjnie zapewne była tylko przyklepiana do samej powierzchni naczynia.

Podstawowym typem naczynia, zarówno wśród ceramiki cienkościennej jak i grubej roboty, są czary w kształcie wycinka kuli, zarówno $\frac{2}{3}$ jak i $\frac{1}{2}$ kuli. W omawianym zbiorze ceramiki wystąpiły też czary z prawie pionowymi ściankami, zbliżonymi kształtem do mis (tabl. 5: 13, 25; 6: 12, 21; 8: 6; 9: 8, 9, 16, 21, 22). Podobnie jak na innych stanowiskach tej kultury, także w prezentowanym materiale wystąpiły czary o różnicowanej wielkości, gdyż są wśród nich obecne zarówno okazy niewielkie jak i formy dość dużych rozmiarów, np. zrekonstruowana średnica otworu u jednego z naczyń wynosząca 23 cm (tabl. 7: 5).

Zarówno w jednej jak i w drugiej kategorii wystąpiły fragmenty naczyń miniaturowych, w trzech przypadkach naśladujące ceramikę stołową (tabl. 5: 2; 7: 4; 8: 16) i w dwóch ceramikę grubej roboty (tabl. 5: 4; 6: 5). Inwentarz tego typu występuje dość często na innych stanowiskach kultury ceramiki wstęgowej rytej w dobrze rozpoznanym rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek, jak np. w Brześciu Kujawskim, stan. 3 pow. Włocławek (R. Grygiel 2004, ryc. 97: 4; 108: 1), Kruszynie, stan. 10 (W. Siciński, D. K. Płaza, P. Papiernik 2016, ryc. 74: 4), Wolicy Nowej (Polówka), stan. 1 (R. Grygiel 2004, ryc. 399: 3).

Ceramika cienkościenne była zdobiona zdecydowanie motywami linii rytych z przewagą zakolonych mniej natomiast kątowych. Linie ryte tworzą wątki wolutowe (tabl. 5: 10, 17, 22; 6: 7, 12, 17, 21, 24; 7: 3, 6, 7, 11, 19, 23; 8: 3, 4, 10, 12, 13, 14, 17, 21, 24; 9: 4, 6, 7, 8, 13, 16, 20, 21, 22, 27, 29), rzadziej kątowe (tabl. 6: 6, 15; 8: 2, 7, 8, 19; 9: 17) lub motywy łączące te dwie kategorie ornamentu (tabl. 5: 20, 25;

Ryc. 8. Ludwinowo stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko – pomorskie. Wykres przedstawiający frekwencję ceramiki cienkościenniej i grubościenniej w poszczególnych obiektach kultury ceramiki wstępowej rytej.

Fig. 8. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Diagram presenting the presence of thin-walled and thick-walled pottery in particular features of the Linear Pottery culture.

6: 2, 26; 8: 23; 9: 10), utworzone głównie z podwójnych (tabl. 6: 7, 17; 7: 16), zaś w dwóch przypadkach potrójnych (tabl. 5: 10; 8: 10) linii rytych. W obiektach 1799, 2168, 4538, 4539, 4541, 5583 na liniach umieszczono nieodłączne zdobnictwo dołków nutowych.

Zachowały się tylko dwa fragmenty ceramiki z pojedynczą, zakoloną linią rytą. Brak natomiast wątków zbudowanych z bardziej rozbudowanych, zwielokrotnionych linii rytych, aniżeli potrójne. Ornament ryty wykonano w większości przypadków dość głęboko przy pomocy narzędzia o wąskim, ostrym żądle, który w przekroju poprzecznym tworzy bruzdę w kształcie litery V lub szerokim, zaokrąglonym żądle, tworzącym literę U. Duża liczba fragmentów naczyń ma zniszczone powierzchnie, przez co zachowany na naczyniu ornament jest płytki i często trudny do prześledzenia (tabl. 9: 20).

W większości przypadków krawędź naczyń oddzielona jest od powierzchni zdobionej pojedynczą (tabl. 5: 20, 25; 6: 12, 17; 7: 3, 6; 8: 3, 6, 21; 9: 17, 20, 29), rzadziej podwójną dookoloną linią rytą (tabl. 5: 15; 6: 7, 21; 8: 12; 9: 12, 16, 21). Jedynie na fragmencie ceramiki z obiektu 4539 (tabl. 7: 14) są widoczne trzy dookolne linie ryte pod krawędzią z uzupełnieniem dołków nutowych. Linie te są na ogół zdobione pojedynczymi, dość rzadko rozmieszczonymi punktami nutowymi, podkreślającymi ich zakola i załamania. W kilku przypadkach nie zastosowano linii oddzielającej krawędź od powierzchni ornamentacyjnej brzuśców (tabl. 5: 10, 13, 18, 24; 6: 1; 7: 7; 8: 14, 25; 9: 8, 22).

Klasyczny charakter zachowują kształty dołków nutowych – przeważnie okrągłe i owalne, z których zdecydowana większość została wykonana techniką odciskania, jedynie ceramika z obiektów 1799, 5582, 5583 zawierała fragmenty naczyń zdobione nutami wykonanymi ostrym narzędziem, czworobocznie zaokrąglonym (tabl. 5: 18, 22; 9: 9, 24, 27, 28). W identyczny sposób wykonano ornament nutowy na naczyniu z miejscowości Polanowice, pow. inowrocławski (L. Czerniak, B. Dzieduszycka 1979, ryc. 9 e). Dołki nutowe rozmieszczone na ceramice najczęściej akcentują załamania, zakola i zakończenia linii rytych (tabl. 5: 10, 20; 6: 6, 7, 17, 21; 7: 3, 6, 7, 16, 19; 8: 2, 4, 8, 10, 18; 9: 2, 4, 7, 20, 27). Na ceramice cienkościenniej zdobienia zajmują prawie całą powierzchnię naczyń, sięgając aż do strefy przydennej naczynia (tabl. 5: 10, 20; 6: 24; 7: 7; 8: 5, 12, 18, 19, 21; 9: 20). Ceramika grubościenna była zdobiona odciskami palcowymi (tabl. 6: 13, 19; 7: 17, 18), w tym z podwójnym zeszczypaniem (tabl. 5: 21; 7: 8; 8: 1; 9: 3, 5, 18) i paznokciowymi (tabl. 5: 12; 6: 16, 22; 7: 20; 8: 11; 9: 1), którym to ornamentom często towarzyszyły różnego rodzaju guzy. Ich układ na powierzchni naczyń nie jest szczególnie rozbudowany. Ornament

paznokciowy lub odciski podwójnie zeszczypane tworzą najczęściej układy krokwiaste (tabl. 5: 21; 7: 20; 8: 1) lub występują pojedynczo na całej powierzchni naczynia (tabl. 6: 16, 22; 7: 21; 8: 11; 9: 1), niekiedy w dookolnym rzędzie dodatkowo podkreślającym jego krawędź (tabl. 5: 12; 6: 3; 7: 21; 8: 1; 9: 18). Dołki wykonane ornamentem palcowym, w przeciwieństwie do dwóch wyżej opisanych, raczej nie tworzą strefowych rodzajów zdobień, gdyż pokrywają na ogół całą powierzchnię naczynia (tabl. 6: 13, 19; 7: 17, 18; 9: 18). Wśród ornamentów plastycznych, które wystąpiły na ceramice grubościennej, odnotowano obecność różnego rodzaju guzów. Najczęściej spotykamy niskie guzki w kształcie ściętego stożka, o wierzchołku zakłęśniętym odciskiem palca. W przeciwieństwie do tego rodzaju zdobień, znanych jeszcze ze starszych okresów rozwoju kultury ceramiki wstęgowej rytej, guzki w Ludwinowie są przeważnie płytko wklęsnięte lub niekiedy spłaszczone (tabl. 6: 3, 16, 20, 24; 7: 5, 8; 9: 1, 3, 5, 11, 19, 23). Ponadto zaobserwowano też guzki zakończone koliście (tabl. 5: 11, 21, 23; 7: 20; 8: 15) lub mniej czy bardziej stożkowate (tabl. 5: 12, 19; 7: 9; 8: 1). W dwóch przypadkach wystąpiły owalne guzki z podwójnymi dołkami palcowymi na szczycie (tabl. 6: 14; 7: 17), w jednym zaś owalny, płasko uformowany guz (tabl. 9: 18). Największa liczba guzków wystąpiła na naczyniu z obiektu 1799. Jest to czarka, którą zdobią na całej powierzchni dwa rzędy naprzemianległych guzków usytuowanych na załamaniach krokwi, wykonanych ornamentem zeszcypanym (tabl. 5: 21). Guzki, które współwystępują na ceramice z ornamentem podwójnie zeszcypanym i paznokciowym, dodatkowo podkreślają motywy krokwiaste, poprzez umieszczenie ich w miejscu styku krokwi (tabl. 5: 21; 8: 1).

W pięciu obiektach (1799, 1805, 2167, 4708, 5582) na fragmentach naczyń wystąpił ornament w postaci wstęg wypełnianych nakłuciami. W obiektach 1805 i 2167 wstęga została wykonana z dwóch równoległych linii rytych wypełnionych wąskimi, podłużnymi i głębokimi, wyraźnie zagęszczonymi nakłuciami (tabl. 5: 25; 6: 2, 26). Zakończenia linii rytych tworzące wstęgi zostały zwieńczone pojedynczą nutką. W przypadku obiektów 4708 i 5582 wstęga została wykonana z dwóch zakolonych linii rytych wypełnionych owalnymi, płytkimi i rzadko rozmieszczonymi nakłuciami (tabl. 8: 23; 9: 10). Podobnie zdobioną ceramikę rejestrujemy na większości stanowisk kultury ceramiki wstęgowej rytej na Kujawach, np. Kruszyn stan. 10 (W. Siciński, D. K. Płaza, P. Papiernik 2016, ryc. 63: 13, Falborz stan. 1 (R. Grygiel 2004, ryc. 270: 5), Guźlin stan. 2 (R. Grygiel 2004, ryc. 166: 3, 4), Wolica Nowa stan. 1 (R. Grygiel 2004, ryc. 391: 8). Według R. Grygiela zdobnictwo wstęg wypełnianych występuje w fazach klasycznej i młodszej kultury ceramiki wstęgowej rytej (R. Grygiel 1978, s. 99; 2004, s. 626). Ornament ten odnotowany na ceramice z obiektu 1799, jako wyjątkowy, szczegółowo jeszcze zostanie przedstawiony i omówiony w dalszej części pracy.

W czterech przykładach na ceramice z Ludwinowa zaobserwowano próby szkicowania, zaplanowanego układu zdobniczego (tabl. 7: 3; 8: 12; 9: 8, 16), co miało najpewniej ułatwić wykonanie pełnej kompozycji układów z linii rytych na powierzchni naczynia. Podobne zjawisko odnotowano też w Brześciu Kujawskim na stan. 3 (R. Grygiel 2004, ryc. 94), gdzie wręcz odstąpiono od wcześniej naszkicowanego układu łuków i wprowadzono w jego miejsce motyw kątowy.

Jednym z ciekawszych i wartym uwagi zdobieniem jest ornament, który został wykonany na czarce z obiektu 1799 (tabl. 5: 20, 20a). Tutaj do zamierzonego wątku zdobniczego wykorzystano połączone ze sobą trzy motywy, z których dwa występują samodzielnie, inny zaś stanowi tylko uzupełnienie wątku głównego.

Pierwszym motywem jest ornament złożony z dwóch równoległych, łamanych linii rytych, gdzie wolną przestrzeń wypełniono nakłuciami w układzie zbliżonym do litery U. Jest on naśladownictwem podobnego motywu występującego najczęściej w okresie klasycznym i późnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej, składającego się zwykle z pasm potrójnych linii łamanych, także układających się w figurę podobną do litery U. Analogiczny charakter zdobienia odkryto m.in. w Ludwinowie, stan. 7 (J. Pyzel 2010, ryc. 60:7, 9), Żegotkach, stan. 3 (J. Pyzel 2010, ryc. 69: 7), Zagajewicach, stan. 1 (R. Grygiel 2004, ryc. 374: 4), Chełmży, pow. toruński (J. Kostrzewski 1928, ryc. 8: 2).

Drugi motyw stanowi ornament złożony z czterech łamanych linii rytych tworzących literę W, występujący także na ceramice z innych stanowisk omawianej kultury w formie samodzielnych linii rytych, zaś jego wierzchołki mogą być zakończone pojedynczym punktem nutowym, jak ma to miejsce w przypadku fragmentu naczynia z Ludwinowa. Opisany motyw znany jest także z innych miejscowości na Kujawach i ziemi chełmińskiej, w tym z Chełmży, pow. toruński (J. Kostrzewski 1928, ryc. 7: 7), Strzelc,

stan. 2 (T. Wiślański 1959, ryc. 10: 9), Miechowic, stan. 4 (R. Grygiel 2004, ryc. 310: 7, 324: 6) i Kruszyna, stan. 10 (W. Siciński, D. K. Płaza, P. Papiernik 2016, ryc. 67: 5, 71: 6).

Trzeci motyw w materiałach z Ludwinowa tworzą wstęgi, których głębokie, owalno-koliste, dość gęsto rozmieszczone nakłucia wypełniają przestrzeń między liniami rytmami, tworzącymi literę U i przestrzeń w literze W. W przypadku czarki z obiektu 1799 podjęto próbę pełnej, dookolnej rekonstrukcji tego ornamentu. Po dokładnym jego wymierzeniu i rozrysowaniu okazało się, że poszczególnych motywów zdobniczych nie można zamknąć w jedną całość według określonego, powtarzającego się schematu. Prawdopodobnie wykonawca dość niestarannie rozplanował rozmieszczenie ornamentu, w efekcie czego zabrakło niewielkiej przestrzeni na naczyniu aby konsekwentnie dokończyć i połączyć ze sobą zaplanowany wątek zdobniczy.

Bezpośrednie analogie do tego typu zdobienia nie są dotąd znane. Jedynie na stanowisku w Chełmży, pow. toruński (J. Kostrzewski 1928, ryc. 6: 3, 7: 7), wystąpiła ceramika zdobiona dwoma z trzech motywów zdobniczych, tj. potrójnymi liniami w kształcie litery U i W.

W materiałach ceramicznych z Ludwinowa na uwagę zasługują ponadto dwa miniaturowe naczynia z ornamentowanym dnem. Jedno z nich pochodzi z warstwy kulturowej, ha III ar 21 (tabl. 5: 2), drugie z obiektu 4539 (tabl. 7: 4). Ceramika tego typu na stanowiskach kultury ceramiki wstęgowej rytej jest spotykana stosunkowo rzadko. Dno naczynka z obiektu 4539 zdobione jest delikatnymi, promieniście rozchodzącymi się nacięciami, zapełniającymi całą powierzchnię dna. Na zachowanym fragmencie widać również nutkę umieszczoną prawdopodobnie na załamaniu ornamentu kąтового pokrywającego część przydenną naczynia. Najbliższa i jedyna analogia do tego rodzaju zdobienia dna, znana jest autorce z miejscowości Węgiernka stan. 1, pow. inowrocławski (L. Czerniak 1994, ryc. 16: 15). Drugie dno, pochodzące z warstwy kulturowej, jest zdobione pośrodku delikatną, prostą linią rytą zakończoną małym punktem nutowym, od której odchodzą po dwie linie ukośne, również zakończone punktami nutowymi, zaś na zachowanej partii przydenną naczynia widoczna jest półkolista linia ryta z fragmentem nutki. Bardzo zbliżony motyw zdobniczy wystąpił w materiałach na stan. 4 w Grabiach, pow. aleksandrowski (L. Czerniak 1994, ryc. 5: 8).

Jedenaście fragmentów naczynia odkrytego w warstwie kulturowej w ha V ar 84 (tabl. 5: 5) i uchwyt zapewne amfory (tabl. 5: 9) w ha VI ar 69, niewątpliwie reprezentują najstarsze zachowane fragmenty ceramiki na tym stanowisku (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1983, s. 74).

W trakcie prac konserwatorskich materiałów ceramicznych okazało się, że można ze sobą połączyć niektóre fragmenty ceramiki z różnych poziomów głębokości, natomiast nie udało się stwierdzić składek pomiędzy poszczególnymi obiektami. Dotyczy to zarówno ceramiki, która wystąpiła w jamach w obrębie skupiska A, jak i relacji pomiędzy ceramiką z obiektów w skupiskach A i B. Pomimo tych uwag, z ogólnego charakteru materiałów wynika, że jest jednorodny i jednoczasowy. Ponadto, w obiekcie 1799, w skupisku B, rozpoznano fragment ceramiki, na którym dołki nutowe zostały wykonane czworobocznie zaostrzonym narzędziem (tabl. 5: 18, 22), takim jak w obiektach 5582 (tabl. 9: 9, 27) i 5583 (tabl. 9: 24) w skupisku A, co zdaje się jeszcze umacniać powyższe stwierdzenie.

Chronologię osady ludności kultury ceramiki wstęgowej rytej określono na podstawie analizy stylistycznej materiału ceramicznego. Zbiór ceramiczny pozyskany w trakcie badań archeologicznych w Ludwinowie stan. 3 reprezentuje fazę klasyczną („nutową”) kultury ceramiki wstęgowej rytej. O przynależności źródeł do tej fazy świadczy zdobnictwo naczyń, w tym głównie udział specyficznych wątków linii rytych. Typowe cechy tego ornamentu tej fazy na ceramice przedstawiają się następująco:

- podwójne linie ryte podkreślające krawędź naczynia, zaopatrzone w dołki nutowe (tabl. 5: 15; 6: 7, 21; 8: 12; 9: 12, 16, 21).
- podwójne linie wolutowe lub sporadycznie potrójne z ornamentem nutowym zdobiące brzusiec (tabl. 5: 10, 22; 6: 7, 17, 21; 7: 16; 8: 10; 9: 27).
- dołki nutowe okrągłe lub owalne występujące zwykle jako zakończenie linii, na załomach lub pośrodku linii rytych (tabl. 5: 10, 20; 6: 6, 7, 12, 21; 7: 7, 13, 16, 19; 8: 2, 3, 4, 7, 8, 12, 14, 16, 17, 18, 21).
- nierozbudowane motywy rombów, trójkątów i litery W (tabl. 5: 13, 20; 6: 6; 8: 2, 8; 9: 12).
- wstęgi złożone z równoległych linii, wypełnione punktami lub nacięciami (tabl. 5: 20, 25; 6: 2, 26; 8: 23; 9: 10).

Ponadto należy zwrócić uwagę, w materiale ceramicznym na fragmenty, których motywy zdobnicze nawiązują do starszych okresów omawianej kultury. Motyw tzw. „biegnącej fali”, widoczny na ceramice z obiektów 4541 (tabl. 8: 12), 4644 (tabl. 8: 21) nawiązujący do starszego stylu zofipolskiego (A. Kulczycka-Leciejowiczowa 1983, s. 72, ryc. 5: c; R. Grygiel 2004, s. 387, ryc. 296: 2) zidentyfikowano na szeregu stanowisk odnoszących się do najstarszych faz kultury ceramiki wstęgowej rytej zwłaszcza w dorzeczu Wisły. Z pewnymi modyfikacjami wątek ten funkcjonuje jeszcze w fazie II, czyli tak jak ma to miejsce na stanowisku w Ludwinowie. Kolejnym elementem zdobniczym, który zarejestrowano w materiałach ze starszego okresu, jest ornament w postaci poziomych dookólnych linii rytych, zdobiących całą powierzchnię naczynia, na których dodatkowo umieszczano dołki nutowe. Biorąc pod uwagę, że ceramika z Ludwinowa zdobiona jest głębokimi, wąskimi liniami rytymi, pod którymi znajduje się ornament nutowy, wykonany narzędziem czworobocznie zaokrąglonym, można ją łączyć z fazą nutową omawianej kultury (tabl. 9: 9, 24). Wątki zdobnicze w postaci prostych linii łamanych, które wystąpiły na naczyniach z obiektów 4708, 4644, 5583 mają starszą metrykę, ale występują także z innymi fragmentami naczyń w fazie klasycznej kultury ceramiki wstęgowej rytej. Elementem o cechach archaicznych jest krótki, zamknięty odcinek linii rytych w postaci wąskiej, owalnej nutki ułożonej poziomo (tabl. 9: 22). Spotyka się też nieliczne przypadki zastosowania poziomych linii rytych, które podkreślają krawędź naczynia, lecz występują wyłącznie pojedynczo lub są jej zupełnie pozbawione (tabl. 5: 10, 13, 20; 6: 12, 17; 7: 6; 8: 6, 20; 9: 8, 22). Podobnie dołki nutowe, które uzupełniają na naczyniach linie ryte, występują w dużych odstępach. Wszystkie te cechy wydają się mieć w obrębie fazy nutowej nieco wcześniejszą metrykę. Większość ceramiki ze stanowiska w Ludwinowie posiada analogie w innych zespołach kultury ceramiki wstęgowej rytej na Kujawach i Ziemi Chełmińskiej. Poza przytoczonymi już przykładami, należy wymienić także takie stanowiska jak Falborz, stan. 1 (R. Grygiel 2004, s. 343–360), Miechowice, stan. 7 (L. Czerniak 1994, ryc. 8, 9), Bożejewice, stan. 22/23 (J. Pyzel 2010, ryc. 51–53). Stanowiska te datowane są ogólnie na fazę klasyczną omawianej kultury.

Przedstawiona powyżej analiza materiałów ceramicznych ze stanowiska w Ludwinowie jednoznacznie wskazuje, że reprezentują one fazę klasyczną omawianej kultury. Jednocześnie zaobserwowano w nim przeżywające się jeszcze cechy dość wczesne, nawiązujące do fazy zofipolskiej małopolskiego stylu zdobnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej. Na tej podstawie materiały należałoby datować na pierwszą połowę fazy klasycznej tej kultury tj. około 5200–5100 cal. BC (R. Grygiel 2004, s. 641).

Pośrednim argumentem, potwierdzającym przynależność osadnictwa z Ludwinowa do fazy klasycznej kultury ceramiki wstęgowej rytej, są wyniki badań archeozoologicznych (K. Stefaniak, T. Piskorska, B. Pokryszko, w tym tomie), które wykazały, że jedynym gatunkiem zwierząt, którego materiał kostny odkryto w obiektach, jest bydło. Jak twierdzą niektórzy badacze (R. Grygiel 2004, s. 576; A. Kulczycka-Leciejowiczowa 1993, s. 186 ryc. 60, tabl. 16), byłby to kolejny dowód na potwierdzenie tezy, że gatunki dzikie odgrywały większą rolę w początkowym okresie pojawienia się społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej na badanym terenie, natomiast w okresach późniejszych wzrasta rola bydła.

Podsumowując należy zauważyć, że pozyskane w trakcie badań archeologicznych na stanowisku w Ludwinowie materiały mogą stanowić kolejny, cenny przyczynek dla chronologii osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej. W tym miejscu podkreślić należy, że przebieg trasy autostrady A1 narzuca z góry rozplanowanie siatki wykopów, co wpływa na ograniczone możliwości przebadania faktycznego obszaru występowania kultur zarejestrowanych podczas badań w Ludwinowie oraz interpretacji pozyskanych materiałów zabytkowych.

